

1700-1730 TARİHLERİNDE ANKARA'DA AİLENİN NİCELİKSEL YAPISI

ÖMER DEMİREL

Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi çalışmaları için önemli bir kaynak Şer'îye Sicilleridir. Bilhassa, Osmanlı şehirlerinin canlı hayatını göstermesi bakımından yeri doldurulamayan bir kaynaktır. Çok zengin ve çeşitli belgeler içeren sicillerde; ferman, berat, mektup suretleri, buyruhdular, i'lâm ve hüccetler, nikâh, boşanma ve adli belgeler, alım-satım vesikaları, vakfiye kayıtları, narh defterleri, şehir esnaf gurupları ile esnaflık yapanların kefil ve taahhüdlerini gösteren belgeler, şehrin mahalle listeleri ve alınan vergiler, salyane defterleri, avârızhâne listeleri, altın çeşitleri, değerleri ve tereke defterleri gibi kayıtlar mevcuttur.

Bu çalışmanın temel kaynağı, bir kimsenin ölümünden sonra tüm mal varlığının (alacak ve borç dahil) cins, adet ve fiyat açısından yazılıp vârislere dağılımını gösteren tereke defterleridir. Kadı sicilleri içerisinde dağınık halde bulunan ve bazı büyük şehirlerde müstakil defterler halinde tertip ve muhafaza edilmiş olan tereke kayıtları, ölen kişinin hüviyeti hakkında vermiş olduğu bilginin yanısıra, folklorik, ekonomik ve sosyal mahiyette çok zengin malumâtı ihtiva etmektedir.¹ Ayrıca ölen kişinin vârisleri ve bilhassa aile fertleri (eş, çocuklar, anne, baba vb.) hakkında son derece sıhhatli bilgileri de içerir.

Bilindiği üzere Osmanlı tarihinde demografi çalışmaları son derece önemli ve vazgeçilmez bir sahadır. Gerçekten, nüfus meselelerini tarihi incelemeler esnasında sebep ve netice olarak tetkik etmek bir zaruret olmuştur. Ancak nüfus meselelerini araştırmak, tarih ilmini rakamlara bağlamak değil, sadece tarihî olayları açıklamak için demografik verilerden yararlanmaktır.² Demografik araştırmaların önemine paralel olarak, nüfus ve hâne

¹ Belge yayını veya tahlil niteliğinde terekelerle alakalı çalışmalardan ilk akla gelen; Ö.L. Barkan, *Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659) I*, Belgeler, III(1966), Ankara 1968; Fekete Lajos, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", Çev. M.T. Gökbilgin, *Belleten*, XLIII (1979)'dan Ayrı Basım; Bahaeddin Yediyıldız, "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, V. Cilt, Ayrı Basım, Ankara 1983.

² Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X(1953), s. 1-26.

sayısı tesbitinde problem ve sorunlar beraberinde gelmektedir³. Bilhassa XVIII. yüzyılda nüfus tesbiti sorunları oldukça fazladır. Çünkü kaynak olarak avârizhâneler ve cizye evrakı haricinde, ne tahrir defterlerine ne de son dönemdeki gibi nüfus sayımlarına sahip değiliz.

Yine nüfusla alakalı olarak, Osmanlı toplumunun çekirdeği durumunda olan aile ve aileyi meydana getiren (karı-koca, çocuklar ve büyükanne, büyükbaba vb.) fertler hakkında demografik araştırmalar problemleri çözecek sayıda değildir. Bu çalışmada, hâne veya aile nüfusu içerisinde öncelikle aile fertlerinin sayısı açısından, bazı soruları tereke defterlerine dayanarak cevaplamaya çalışacağız. İlki, aile fertlerinden olan tereke sahibinin (kadın, erkek ve çocuk) ve bilhassa Osmanlı ailesinde aile reisi durumundaki erkeğin vasıflarının ne olduğudur? Bu vasıflardan, sosyal zümre, statü, meslekî ve dinî özellikler ile mal varlığının, eş ve evlad sayısının azlık veya çokluğunda etkili olup olmadığı ve Osmanlı ailesinin kaç kişiden meydana geldiği sorunlarına cevap aranacaktır.

Bu çalışmada, 1700-1730 tarihlerinde Ankara'da tanzim edilen 27 şer'îye sicilinde mevcut 1096 tereke defteri ele alınmıştır⁴. Tereke sahiplerinden 1063 kişi şehir merkezinde, muhtelif mahallelerde meskun ve 33 kişi de Ankara'nın değişik köylerine mensubtur. Yani, bunların % 97'si şehir merkezinde ve % 3'ü köylerde oturanlardandır. Otuz yılda kaydedilen tereke miktarının, şehirdeki ölüm sayısının tümünü yansıtmadığı şübhesizdir. Bu rakamın, gerçekte daha fazla olduğu kuvvetle muhtemeldir. Terekelerin kaçta kaçının sicillere kaydedildiği hususunda ise, herhangi bir kıstasımız yoktur. Aynı şekilde, gayr-ı müslim halktan, terekelerinin miras paylaşımını şer'î mahkemelerden isteyenlerin de kayıtları sicile geçmiştir⁵. Ankara sicillerinde tesbit ettiğimiz 1096 terekeden 906'sı müslümanlara âid olup % 82.6 oranındadır. Geriye kalan 190 gayr-ı

³ Hâne kelimesi Tapu-Tahrir defterlerinde rastlanan evli, vergiye tâbi erkekleri ifade etmekte ve genel nüfusu hesaplamak üzere kullanılmaktadır. Barkan hâne karşılığını 5 kabul etmiş ve bunun ilmî usullerle bulunmadığını itiraf etmiştir. Bkz. Barkan, "Demografi Araştırmaları"; N. Göyünç ise, hâne karşılığı olarak araştırmacıların farklı katsayıları kabul ettiğini ve kendisinin yaptığı tesbitte ise 4 rakamını belirtmektedir. Bkz. N. Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, İ.H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, S. 32 (1979), s. 330-348.

⁴ *Ankara Şer'îye Sicilleri*, 80-116 (1700-1730), Liste için bakınız Ek I.

⁵ Kadı ve diğer görevliler için terekelerin tesbit ve taksimi önemli bir geçim kaynağıdır. Ölen şahısların terekelerini sicile kaydetmekte büyük bir hamaratlık gösterecekleri muhakkaktır. Nitekim zorla tereke yazımları olduğu bilinmektedir.

müslim terekesi ise, % 17.4 oranına tekabül etmektedir⁶. Tereke sahiplerinin kadın ve erkek dağılımı ise % 80 erkek ve % 20 kadındır.

Tereke Sahiplerinin Özellikleri

Tereke defterleri; sahiplerinin dinî, meslekî, sosyal statü ve zümrelerini gösteren ünvan ve elkablarla mücehhezdir. Bazı isimlerin başına veya sonuna titizlikle yazılan ünvanlar, el-hac, es-seyyid, şeyh, halife, çelevi, molla, ağa, müezzin, bey, efendi, beşe, müderris, kadı, derviş ve esnaf tairesinden muhtelif meslek isimleridir⁷. Karşık düzenle sıraladığımız ünvanları tahlil ve tasnife tâbi tuttuğumuzda, Ankara halkının sosyal tabakalaşması hakkında bilgi edinme imkânı hâsıl olmaktadır⁸.

Öncelikle isimlerin önüne gelen "El-Hac" ibaresi sahiplerinin hacca gittiğini göstermektedir. Bu ibareye 149 müslim erkek terekesinde, 1 müslim kadın terekesinde ve 1 gayr-ı müslim (hacı şeklinde) terekesinde rastlanmaktadır. İslâm dininin temel ibadetlerinden olan hac, belli bir mal varlığı olan kimselerin yerine getirmesi gereken bir vazifedir. Toplam müslim erkek terekesi içerisinde % 20 gibi bir oran oldukça yüksek görünmektedir⁹. Zira, ulaşım zorlukları ve maddi imkânsızlıklar hacca gitmek gibi uzun bir yolculuğun yapılmasını büyük oranda engeller¹⁰. Hacı olan kimselerin, İslâmî şartlarından birisini yerine getirmelerinin yanısıra, Osmanlı toplumunda belli bir saygınlık kazandığı söylenebilir. Zira dine dayalı bir devlet olması, dinî ünvanları önemli kılar. Toplam el-hac ibareli isimden, 105 tanesi sadece isimlerle birlikte kullanıldığı halde, 44'ü değişik elkab ve ünvanlarla beraber yazılmıştır. Böylelikle toplumun her kesiminden hac ibadetini yapan şahıslar bulunmaktadır. Fakat kadınlar arasında hacca gidenlerin azlığı dikkate değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müslim erkek isimlerinin önünde görülen başka bir vasıf "Es-Seyyid" ibaresidir. Bu ibare bilindiği üzere Peygamber sülalesinden olanlar için

⁶ Bkz. Tablo I.

⁷ Bkz. Tablo II.

⁸ Osmanlı Toplumunda sosyal zümre ve tabakalaşma hususunda, Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, II (1453-1559), İkinci Basım, 1979. s. 113-130; Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri (1700-1800)", *Osmanlı Araştırmaları*, III (İstanbul 1982), s. 143-164.

⁹ Başka bir araştırmada % 26'sı El-hac ünvanlıdır. Bkz. Yediyıldız, "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar".

¹⁰ 15 Tereke sahibi Hac yolunda vefat etmiştir.

kullanılan bir ünvardır. Mevcut tereke sahipleri içerisinde toplam 69 seyyid yer almaktadır. 29 seyyid ünvanı sadece isimler önüne kaydedilmiş, 40 tanesi ise değişik meslek ve ünvan önünde yer almıştır. Bazı tereke sahiplerinin babalarının da seyyid olduğu, çoğunluğunun ise yalnızca tereke sahiplerinin seyyid kaydedildiği müşahede edilmektedir. Seyyid ünvanı, Osmanlı sosyal zümrelerinden olan (şeyh, molla, halife ve efendi) ehl-i ilme mensub şahısların isimleri önünde kullanılmıştır. Yine ehl-i örf zümresi mensublarından ağa ve beşe ünvanları öncesinde de geçmektedir. Fakat en fazla birlikte yazıldığı “Çelebi” (16 defa) ve “Efendi” (11 defa) ünvanlarıdır. Ayrıca çeşitli esnaf gruplarından, debbağ, kasap, kuyumcu, ahi gibi meslek sahiplerinin isimleriyle de seyyid ibaresi kayıtlıdır. Yine zâde ile biten büyük aile lakaplarından önce de seyyid ünvanı görülmektedir. Seyyid ünvanının her türlü meslek, ünvan ve elkaplarla kullanılması ve sayılarının çokluğu bizi bunların tamamının seyyid sülalesinden olduğu hususunda şüphelendirmektedir. Nitekim, Anadolu’da, oldukça fazla sahte seyyid bulunduğu ve devlet tarafından bunların kontrolü ve iptali hususunda çalışmalar yapıldığı kaynaklarda zikredilmektedir¹¹. Ankara şehrinde tahlil ettiğimiz tereke sahiplerinden % 10’a yakınının seyyid ünvanı taşıması, sahte seyyid mevzuunu kuvvetlendirmektedir.

Tereke sahiplerinin isimleri sonrasında yazılan ünvanlardan birisi “Çelebi”dir. Çelebi ünvanının Osmanlı toplumunda kullanımını önemli değişimler göstermiştir. Şöyle ki, önceleri ilim mensubları, padişah çocukları için kullanıldığı halde, sonraları, soyluluk, zenginlik, bilgelik ve saygınlık ifadesi için kullanılan sosyal bir statü ibaresi haline gelmiştir¹². Bizim tesbitlerimizde ise, başta ehl-i ilm mensubları olmak üzere, çok sayıda esnaf ismiyle birlikte kaydedilmiştir. Toplam tereke içerisinde 56 tereke sahibi çelebi ünvanlı olup, bir kısmı seyyid ünvanıyla birlikte yazılmıştır. Farklı zümre ve meslekler için ünvan olarak kullanılmaya başlayan çelebi ünvanı, sosyal bir statü göstermektedir. Bu nedenle ehl-i ilm zümresine dahil edemedik. Çelebi ünvanlı tereke sahiplerinin malî durumları gözlemlendiğinde, yaklaşık % 90’ının 0-1000 kuruş arasında bir varlığa sahip buldukları görülmektedir. Tahlil ettiğimiz toplam tereke miktarları içerisinde ise,

¹¹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 228-229.

¹² Çelebi hakkında Bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, “Çelebi” Maddesi; Ettore Rossi. “Çelebi Kelimesi Hakkında Ebu’s-s-Suûd’a Atfedilen Bir Fetva”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Bellelen (1954)*, s. 11-14; Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki ‘Eşraf’ ve ‘A’yan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, III (İstanbul 1982), s. 105-118.

ayırıcı bir zenginlik farkı olmadığı söylenebilir. Zira, toplam tereke miktarlarının % 83'ü 0-1000 kuruş, arasındadır. Kalan kısmının dağılımı ise % 14.5'ğu 1000-5000 kuruş, % 2'si 5000-10000 kuruş arasında ve % 0.5' 10000 kuruştan fazladır¹³.

Ehl-i ilm olarak vasıflandırdığımız zümre ise, toplam 120 kişi ve % 17 oranındadır. Bu zümre içinde efendi, molla, halife, şeyh, müderris, mektep hocası, dede, baba, derviş ve kadı yer almaktadır¹⁴. Ehl-i ilm zümresi içerisinde de baba-oğul aynı ünvanı taşıdıkları gibi, çoğunlukla sadece tereke sahibi ehl-i ilm zümresindedir.

Ankara şehir halkı içerisinde ikinci önemli sosyal gurup, ehl-i örf dediğimiz devlet yönetimini gerçekleştiren zümredir ki, tereke sahipleri içerisinde 102 kişi ile % 14'lük bir orana sahiptirler. Çokluk sırasına göre, beşe, bey, ağa, çavuş, bölükbaşı, mutasarrıf ve timar eri bulunmaktadır¹⁵. Aslında ehl-i örf ve ehl-i ilm zümreleri Osmanlı toplumunda vergi vermeyen, askerî gurup olarak tanımlanmaktadır¹⁶.

Esnaf gurupları da şehir toplumu içerisinde belli bir yekün tutan sosyal zümrelere aittir. Terekeler içinde 51 kişi ile % 7 oranında olup, bakkal, bostancı, kasap, tüccar, nalband, debbağ sayı olarak fazla bulunanlardır¹⁷.

Şehrin sosyal zümreleri içerisinde ayan ve eşraf içinden olduğunu tahmin ettiğimiz ileri gelen aile isimleri de geçmektedir. Bunlar Zindancızâde, Ahizâde, Hacıoruçzâde, Kuşakçızâde, Pirizâde, Hocabeyzâde, Paşazâde, Gürzâde, Kocabeyzâde gibi aile mensublarındandır.

İsimleri yanında belli bir vasıflandırıcı ibare bulunmayan tereke sahiplerinin sayıları 255 olup, % 35.5 oranındadır. Daha önce belirtildiği üzere kadın tereke sahiplerinde sadece 1 adet hacı ünvanlı vardır.

Gayr-ı müslim tereke sahiplerinde ise, 1 adet hacı ve daha çok esnaf guruplarından kazzaz, şemhaneci, basmacı, kürkçü, kaftancı, tüccar, bez-

¹³ Bk, Tablo III.

¹⁴ Bkz. Tablo II.

¹⁵ Bkz. Tablo II.

¹⁶ Akdağ, a.e; Yediyıldız, "Sosyal Tabakalaşma".

¹⁷ Esnaf sayıları hususunda tesbitlerimiz, 1830 nüfus sayımında şehirde faaliyet gösteren esnafın sayıları ile paralellik arz etmektedir. Bkz. Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s. 109-132.

zaz ve tarakçı gibi meslekler bulunmaktadır. Gayr-ı müslimlerde ve müslim kadınlarda ünvan vb. müslim erkeklere oranla çok daha az olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık müslim erkek tereke kayıtlarının tümü esas alındığında, yarıdan fazlasının isimleri yanında dinî, meslekî bilgelik, soyluluk ifade eden ünvan, titr ve lakablarla sıfatlandıkları görülmektedir. Ayrıca, tereke sahipleri ile babalarının ünvan ve mesleklerinde farklılığın fazla olduğunu müşahade ettik. Bu durum bize Osmanlı toplumunda babadan oğula ünvan ve mesleklerin tamamen geçmediğini, çocukların farklı meslek ya da ünvan alabildiklerini göstermektedir.

Eş Sayıları

Ankara şehrine ait tahliline çalıştığımız 906 müslim terekesinde 812 evli, 59 dul ve 35 bekar, 190 gayr-ı müslim terekesinde ise, 154 evli, 31 dul ve 5 bekar tesbit ettik. Buradaki evli, dul ve bekar ayırımında esas; zevcesi ve zevci olan evli, çocuğu olan dul, çocuk, zevc veya zevci olmayan ise bekar kabul ettik¹⁸.

Osmanlı toplumunda birden fazla eşle evlenme, dinî bir gelenek olmakta ve dörde kadar evliliğe dinen izin verilmektedir. Osmanlı aile yapısı için teoride verilen bu iznin, Osmanlı toplumunda uygulamasının ne oranda yapıldığı sorusunun cevaplanması gerekmektedir? Ayrıca terekelerde tasnif ettiğimiz sosyal zümre, dinî ve meslekî gruplarda, birden fazla eşle evlenmenin dağılımı ne orandadır? Yine birden fazla kadınla evlenmenin açık bir sebebinin bulunup bulunmadığına cevap aranmalıdır?

Terekelerdeki 812 evli müslümandan, 715'i bir evli, 84'ü iki evli, 11'i üç evli ve sadece 2 tanesi dört kadınla evlidir¹⁹. Birden fazla kadınla evliliğin toplam oranı % 12'yi bulmaktadır²⁰. Fazla kadınla evliliğin görünür sebeplerinden birisi, belki de en önemlisi eşlerin çocuğunun olmamasıdır. Tereke sahiplerinden bazılarının iki veya üç kadınla evlendikleri halde ço-

¹⁸ Bkz. Tablo IV; Bekar, evli ve dul ayrımında aynı usul için bkz. Barkan, *Askeri Kassam defteri*, s. 11.

¹⁹ Bkz. Tablo IV.

²⁰ Barkan'ın çalışmasında ve Bursa için Klaus Liebe Harkort'un yaptığı araştırmada birden fazla kadınla evlilik görülmekte ise de, yüzde olarak daha düşüktür. XVI. Yüzyıl için İlber Ortaylı'da poligaminin Osmanlı'da pek rağbet görmediğini belirtmektedir. Bu husus için Bkz. Barkan, *Askeri Kassam Defteri*, s. 14; Klaus Liebe Harkort, *Butrage Zur Sozialen und Wirtschaftlichen Lage Bursas am Anfanges 16. Jahrhunderts*, Hamburg 1970, s. 303; İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s. 33-40.

cuk sahibi olmadıkları görülmektedir²¹. Kanaatimize göre, Osmanlı toplumunda genel kanı, evlilikte çocukların olmamasının sebeplerini kadından kaynaklandığı düşüncesidir. Erkeğin kısırlık nedeni olması gündeme gelmemektedir. Bu nedenle aile reislerinin ilk evliliklerinden çocuk sahibi olmadıkları zaman ikinci ve üçüncü eş ile evlenme hadisesi vuku' bulmaktadır. Buna karşılık bazı terekelerde iki veya üç evlenenlerin bir veya iki çocuk sahibi bulunmaları (özellikle sağır çocuk), kadınların bazılarının kısır olmaları ihtimalini gündeme getirmekte ve erkeklerin fazla evlilik yapımlarında çocuk edinme ve nesil devam ettirme isteğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Birden fazla evlilik yapanların kimliklerine bakıldığında, yarıdan fazlasının, meslekî, dinî, ilmî, elkab ve ünvanları vardır. Bunlardan 20'si el-hac ve es-seyyid, 6'sı esnaf, 6'sı çelebi, 25'i ehl-i örf, 12'si ehl-i ilm ve 28'i herhangi bir ünvanı olmayanlardır²². Dörder kadınla evlenen iki tereke sahibi el-hac ünvanlıdır. Bu iki kişinin tereke miktarları ise, birbirine zıd bir durum arzeder. Birisi 131 kuruş gibi oldukça düşük bir miktar, diğeri ise 1729 kuruş ile vasatın üzerindedir. Bir kadınla evli olanlar ile çok kadınla evlilik yapanların tereke miktarları karşılaştırıldığında miktar açısından aynı oranlara sahip buldukları gözlenmektedir. Toplam tereke miktarlarında olduğu gibi, çok kadınla evlenenlerin tereke miktarlarının % 80'ni 1000 kuruşun altındadır.

Netice itibariyle her kesimden (ehli ilm, ehl-i örf, esnaf, dinî ve sosyal statüsü olan ve ünvansızlar) kişiler birden fazla kadınla evlilik yapmışlardır. Aynı meslekten olanlar dahi, farklı tereke miktarlarına sahip olup, birden fazla evlenmişlerdir. Ekonomik durumlarının iyi veya kötü olması evlilik sayısını etkilemediği anlaşılmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, farklı malî ve meslekî özellik arzeden tereke sahiplerinin birden fazla kadınla evlenmeleri bu neticeyi açıkça teyit etmektedir²³. Birden fazla kadınla evliliğin, tesbit ettiğimiz yegâne sebebi çocuk edinme ve Osmanlı toplumdaki nesep devam ettirme isteğidir.

v Evlat Sayısı ve Aile Nüfusu

Tahlile çalıştığımız terekelerde toplam olarak yaşlarını tespit edemediğimiz 2622 evlad kaydedilmiştir. Bunlardan 69'u henüz doğmamış olduğu

²¹ Birden fazla kadınla evlilik yapanlarda 12 kişi çocuksuz, 10 kişi 1 çocuklu ve 18 kişi iki çocukludur.

²² Bkz. Tablo V.

²³ Bkz. Tablo V.

halde miras ayrımı yapıldığı için, doğmuş kabul ettik. Belirlenen rakamın 2113'ü müslüman ailelerin ve 509'u gayr-ı müslim ailelerin evladidir²⁴. Toplam evladın yarından fazlası, yani % 60'ı sağır ve % 40'ı kebir olarak kaydedilmiştir²⁵. Evlad sayısının kız veya erkek dağılımı ise, 1261'i erkek, 1292'si kızdır. Evlilikteki kadınların fazlalığı da hesap edilirse kadın nüfus az da olsa erkek nüfusa göre fazla görülmektedir. Bekarlarda dahil edilmek suretiyle toplam 187 müslim ve gayr-ı müslim tereke sahibi çocuk-suzdur.

Osmanlı tarihi demografi araştırmalarında henüz ortak bir netice bulunamamış husus, ailelere düşen çocuk sayısının kaç olduğudur. Yapmış olduğumuz çalışmada, müslimlerde 2 çocuklu ailelerin, gayr-ı müslimlerde ise 5 çocuklu ailelerin en fazla olduğu tespit edilmiştir²⁶. Yine en fazla çocuğa sahip olan iki müslüman aile 11'er çocukludur. Bunlardan biri 1 evli ve ünvanlı, diğeri 3 evli ehl-i örf mensubtur. Ortalama olarak bir aileye düşen çocuk sayısı müslümanlarda 2.4, gayr-ı müslimlerde 2.7 olarak hesaplanmıştır.

Çocuk sayılarının tereke sahiplerinin ünvan, meslek ve malî durumlarıyla ilişkileri incelendiğinde, eş sayısında olduğu gibi maddi durum ve ünvanın çocuk sayısının azlık veya çokluğunda görünürde bir rolü bulunmadığı anlaşılmaktadır. Hatta çok eşli olanlarla, bir eşli olanların çocuk sayılarında dahî fazla bir farklılık yoktur.

Osmanlı şehirlerinden Bursa ve Edirne için yapılan araştırmalarda ise 1 çocuklu ailelerin fazla olduğu görülmektedir²⁷. Her iki araştırmanın Osmanlı nüfusunun fazla artış gösterdiği XVI. yüzyıla ait olması, neticele-ri açısından dikkat çekicidir²⁸. Ayrıca Tokat şehri için daha az belge kul-

²⁴ Bkz. Tablo VI.

²⁵ Göyünç'e göre 14 yaş ve küçükleri sağır, büyükleri için kebir kabul edilmektedir. Bkz. Göyünç, "Hâne".

²⁶ Bkz. Tablo VI.

²⁷ Barkan, *Askerî Kassam Defteri*, s. 14; K.L. Harkort, *a.e.* s. 304.

²⁸ XVI. Yüzyılda, Osmanlı şehirlerindeki nüfus artışını gösteren Barkan'ın yanısıra, F. Braudel bu artışın tüm Akdeniz havzasında olduğunu il sürer. R.C. Jennings de, XVI. Yüzyılda beş Anadolu şehri üzerinde bu durumu açıkça göstermiştir. Bkz. Ronald C. Jennings, "Urban population In Anatolia In The Sixteenth Century: A Study Of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon And Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 7 (1976), s. 21-57. Ayrıca bu hususta Bkz. Leila Erder and Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620" *Middle Eastern Studies*, 1979, s. 322-345.

lanılarak yapılan araştırmada, yine 1 ve 2 çocuklu ailelerin fazla olduğu belirtilmiştir²⁹. Farklı şehir ve tarihlerde yapılan bu araştırmalardan edinilen bilgiler bize az çocuklu ailelerin tesadüfi olmadığını gösterir.

Osmanlı demografi araştırmalarında henüz ortak bir sonuç alınamamış bir başka sorun, Osmanlı ailesinin kaç kişiden meydana geldiğidir. XVI. yüzyıla ait belgelerde, bilhassa tahrir defterlerinde aile karşılığı olarak "hâne" kullanılmakta ise de, buradaki hâne bir vergi hânesidir. Zira vergi mükellefi olarak, ayrı yazılan bir mücerredin aynı aileye mensub olduğu şüphesizdir³⁰. Bu nedenle aile reislerinin ve vergi verecek büyüklükteki erkek nüfusun yazıldığı görülmekte ve ailenin gerçek manada sayısı belirlenememektedir. XIX. yüzyıla ait belgelerde ise hâne ile gerçek aile kastedildiği kaynaklarda zikredilmektedir³¹. Yine tereke kayıtlarını esas alarak yapmış olduğumuz bu araştırmada gerçek aile ve sayısı tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Karı-koca ve çocuklardan müteşekkil aile için ortalama sayı Ankara şehrinde müslimlerde 4.4, gayr-ı müslimler için 4.6 bulunmuştur. Aynı çatı altında oturma ihtimali kuvvetli olan ebeveynden anne ve baba (yani büyükanne büyükbaba) birlikte veya ayrı olarak tereke kayıtlarında yer aldığı görülmektedir. Çünkü Osmanlı ailesinde ebeveynin evlad tarafından bakım ve barındırılması dinî bir vecibe olmasının yanısıra yaygın bir kültürdür. Bu sebeple aile nüfusu içerisine ebeveyni de kattığımızda, müslimler için 4.6, gayr-ı müslimler için de 4.8, aile sayısı ortalaması tespit edilmiş olur. Ebeveyne göre aynı çatı altında oturma ihtimali çok az olan, amca, hala, vb. varisleri de aile içinde hesaplandığında ortalama, müslimlerde 5, gayr-ı müslimlerde ise 5.3 olmaktadır. Fakat kanaatimize göre, Osmanlı ailesi için ortalama sayı, karı-koca ve çocuklardan meydana gelen aile ortalaması 4.4 veya ebeveyninde ilâve edilerek elde edilen 4.6 ortalaması daha gerçekçi olur. Bu hususta yapılan bir araştırmada, XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'dan gelen ve Ankara sancağına yerleştirilen ailelerin ortalaması 4 rakamını biraz geçtiği ve bazı köylere yerleştirilenlerin de aynı ortalamaya sahip oldukları belirtilmektedir³².

²⁹ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, s. 81-145.

³⁰ Göyünç, "Hâne".

³¹ Göyünç, "Hâne".

³² Göyünç, "Hâne".

Aile fertleri hakkında tahliline çalıştığımız tereke kayıtlarında toplam 5686 kişi yer almakta ve bu rakam, Ankara şehir nüfusunun önemli bir bölümüne tekâbül etmektedir. Zira, Ankara nüfusu hakkında yapılan çalışmalarda, nüfusun 20-25 bin arasında değiştiği görülmektedir³³. Bu araştırmalar, çalışma dönemimiz öncesinde ve sonrasında Ankara nüfusunu göstermektedir. Dönemimiz için de bu rakamın yaklaşık aynı olduğunu ihtimalî olarak kabul etsek, çalışmamızın geniş bir nüfus tabanı üzerinde (beşte bir) yapıldığını ve eş, evlad ve aile fertlerinin sayısı hususunda elde edilen istatistikî neticelerin güvenilir olduğunu söyleyebiliriz. İmparatorluğun diğer bölgeleri için, aynı kaynak kullanılarak yapılacak yeni çalışmalar sayesinde, Osmanlı ailesi hakkında gerçekçi ve güvenilir sonuçlara ulaşılabilir.

³³ Bu hususta Barkan 1571-1580 tarihleri Ankara nüfusu için 5274 hanelik tesbiti ilk nüfus tesbitidir. Bkz "Tarihi Demografi Araştırmaları"; Özer Ergenç, 1600 yıllarındaki nüfusu avârizhâne kayıtlarına dayanarak 25 bin olarak tesbit etmiştir. Bkz. Özer Ergenç, "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Âid Araştırmalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, 8-10 Haziran 1973, s. 145-164; Yine 1785-1860 tarihleri için avârizhâne kayıtlarına dayanarak 23-25 bin arasında bir nüfus tesbit edilmiştir. Bkz. Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s. 116-118; 1830 nüfus sayımı ve seyyahlara dayanılarak verilen rakamlar da yaklaşık aynı olmaktadır. Bkz. Çadırcı, "1830 Nüfus Sayımı"; Semavi Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları*, IV(1970), s. 61-125.

Ek -I-

Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Ankara Şer'îye Sicilleri

Şer'îye Sicili No	Terekelerin Ait Olduğu Tarih	Tereke Sayısı
80	1112-1114/1700-1702	60
81	1114-1115/1702-1703	55
82	1115-1116/1703-1704	71
83	1116-1117/1704-1705	43
84	1117-1119/1705-1707	53
85	1120-1121/1708-1709	57
86	1122-1123/1710-1711	33
87	1123-1124/1711-1712	47
88	1124-1126/1712-1714	50
89	1126-1127/1714-1715	52
90	1127-1128/1715-1716	46
91	1129-1129/1717-1717	4
92	1129-1130/1717-1718	27
93	1130-1130/1718-1718	19
94	1131-1131/1719-1719	22
95	1131-1132/1719-1720	27
96	1132-1133/1720-1721	34
97	1133-1134/1721-1721	46
98	1134-1135/1722-1722	26
99	1135-1136/1722-1723	41
100	1136-1136/1724-1724	30
101	1137-1138/1724-1725	65
102	1138-1139/1726-1727	55
103	1139-1140/1727-1727	46
104	1140-1141/1728-1728	33
105	1141-1141/1728-1729	19
106	1141-1142/1729-1730	35
		1096

TABLO I

TEREKE SAHİPLERİ				
	Müslim		Gayr-ı Müslim	
	Sayı	%	Sayı	%
	Kadın	188	17	32
Erkek	718	65.6	158	14.4
Toplam	906	82.6	190	17.4

TABLO II

TEREKE SAHİPLERİNİN SOSYAL VE DİNİ ÖZELLİKLERİ (718 Müslim Erkek)							
Sosyal Zümreler				Sosyal ve Dinî Statüler			Ünvanlılar
	Ehl-i İlm	Ehl-i Örf	Esnaflar	El-Hac	Es-Seyyid	Çelebi	
Sayı	120	102	51	149 (105*) (44**)	69 (40***) (29****)	56	255
%	16.7	14.2	7	20.7 (14.6*)	10 (4****)	8	35.5

* Sadece El-hac ünvanıyla geçen tereke sahipleri

** Diğer ünvan ve el kaplarla birlikte geçen

*** Diğer ünvan ve el kaplarla birlikte geçen

**** Sadece Es-Seyyid ünvanlı tereke sahipleri

TABLO III

TEREKE MİKTARLARI (Kuruş)				
	Adet	%	Müslim	Gayr-ı Müslim
0-1000	908	83	771	137
1000-5000	158	14.5	116	42
5000-10000	24	2	14	10
10000 den fazla	6	0.5	5	1*
	1096			

* Miktarı en fazla olan tereke 47642.5 kuruşla Kuyumcu zimminin

TABLO IV

TEREKELERDE GEÇEN VARİSLER			Müslim	Gayr-ı Müslim
Çocuklar			2113	509
Eş Sayısı	1	715	154	
	2	84	—	
	3	11	—	
	4	2	—	
Dul			59	31
Bekar			35	5
Anne			145	32
Baba			49	9
Diğerleri			416	95
			3749	971

3749 Müslim varisler
 812 Müslim erkek
 971 G.Müslim varisler
 154 G.Müslim erkek
 —————
 5686

TABLO V

ÇOK EVLİLİK YAPANLARIN EŞ, ÇOCUK VE TEREKE MİKTARLARI																	
Kimlik-Adet	Eş Sayısı	Çocuk Sayısı										Tereke Miktarı (Kuruş)					
		Çocuksuz	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	0-100	100-500	500-1000	1000-Fazlası
El-Hac Es-Seyyid 16	2	2			6	2	2	2	1	2	1			3	9		5
El-Hac 1	3											1					1
Es-Seyyid 1	3					1								1			
El-Hac 2	4								1	1				1			1
Beşe 7	2		1		3	1	1	1					1	5			1
Beşe 1	3		1											1			
Ağa 4	2			2	2									3			1
Ağa 2	3	2													1		1
Bey 8	2	1	3	3		1								6	2		
Bey 2	3									1	1			1			1
Çavuş 1	2			1									1				
Çelebi 5	2	2		2	1								2	1	1	1	1
Çelebi 1	3		1													1	
Efendi 3	2			2				1						1			2
Efendi 1	3			1										1			
Molla 3	2				1	2								3			
Halife 3	2				2		1							2			1
Halife 1	3		1												1		
Dede 1	2	1												1			
Esnaf 6	2				2	2	1	1					1	4			
Ünvansız 27	2	4	3	4	8	2	4	2					10	14			3
Ünvansız 1	3				1										1		

TABLO VI

AİLELERE KAYITLI ÇOCUK ADEDİ				
	Aile Sayısı		Çocukların Toplamı	
Çocuk	Müslim	G. Müslim	Müslim	G. Müslim
1	165	29	165	29
2	203	25	406	50
3	168	31	504	93
4	94	24	376	96
5	49	33	245	165
6	37	9	222	54
7	13	2	91	14
8	8	1	64	8
9	2	—	18	—
11	2	—	22	—
			2113	509
Kız	1292		Toplam	2622
Erkek	1261			
Hamile	69			
Sagır	1536			
Kebir	1017			

BİBLİYOGRAFYA

- A—Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan 80-106 numaralı 27 adet Ankara Şer'îye Sicilinde kayıtlı 1096 Tereke Defteri kullanılmıştır. Terekelerin sayılarının fazla olması, ayrı ayrı gösterilmesini engellemiş ve sadece defter numaraları ile her defterde kaçar tane bulunduğu ve hangi tarihler arasında olduğu yazılmıştır. Bakınız Ek I.
- B—Diğer Araştırma ve Yayınlanmış Vesikalar:
- AKDAĞ, MUSTAFA, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, II (1453-1559), İkinci Basım, Ankara 1979.
- BARKAN, Ö. LÜTFİ, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat mecmuası*, X (1953).
- , Edirne Askerî Kassam'ına Âit Tereke Defterleri (1545-1659) I, *Belgeler*, III (1966), Ankara 1968.
- ÇADIRCI, MUSA, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980).
- ERGENÇ, ÖZER, "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadî Tarihine Âit Araştırmalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, 8-10 Haziran 1973.
- , "Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf' ve 'A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, III (İstanbul 1982).
- EYİCE, SEMAVİ, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları*, IV (1970).
- FAROQHİ, SURAIYA-ERDER, LEİLA, "Population Rise and Fall in Anadolia 1550-1620", *Middle Eastern Studies*, 1979.
- GÖYÜNÇ, NEJAT, "Hâne Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi* İ.H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, s. 32 (1979).
- HARKORT, K. LIEBE, *Butrage Zur Sozialen und Wirtschaftlichen Lage Bursas am Anfangdes 16. Jahrhunderts*, Hamburg 1970.
- JENNINGS, RONALD C., "Urban Population In Anatolia In The Sixteenth Century: A Study Of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon And Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 7 (1976).
- BARTHOLD, W, "Çelebi" İ.A.
- LAJOS, FEKETE, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", Çev. M.T. Gökbilgin, *Belleten*, XLIII (1979).
- ORTAYLI, İLBER, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980).

- ÖZDEMİR, RIFAT, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.
- , “Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986.
- ÖZKAYA, YÜCEL, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara 1985.
- ROSSI, ETTORE, “Çelebi Kelimesi Hakkında Ebu's-Suûd'a Atfedilen Bir Fetvâ”, *Türk Dilî Araştırmaları Yıllığı Belleten (1954)*.
- YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri (1700-1800)”, *Osmanlı Araştırmaları*. (III (İstanbul 1982)).
- , Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, V. Cilt, Ayrı Basım, Ankara 1983.

